Skript
HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: Zelfmoord in achttiende-eeuws Amsterdam - Een analyse van sociale dynamieken en attestaties
Auteur: Nicola van der Wal
Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 48.3, pp. 5-14.
© 2026 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam
p-ISSN: 0165-7518
e-ISSN: 3051-2506

Abstract: Suicide in early modern Europe was long considered a serious religious and legal transgression, but from the seventeenth century onwards a gradual process of secularisation changed how it was understood. This article examines eighteenthcentury Amsterdam through notarial attestations of witness testimony recorded by notaries. Based on 59 attestations of completed suicides and six of attempted suicides, the analysis focuses on the deceased, the circumstances of discovery, and the explanations given. The spatial setting of events within household and neighbourhood contexts is also considered, showing how social control and proximity shaped both discovery and response. Findings show a clear tendency for suicide to be described in practical and medicalised terms rather than explicitly moral or religious ones in these notarial attestations. Neighbours and relatives are almost uniformly recorded as responding in a practical and supportive way.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

ZELFMOORD IN ACHTTIENDE-EEUWS AMSTERDAM
EEN ANALYSE VAN SOCIALE DYNAMIEKEN EN ATTESTATIES

Nicola van der Wal

Tijdens de achttiende eeuw werd de maatschappelijke omgang met zelfmoord in Amsterdam steeds meer geseculariseerd. Door middel van getuigenverklaringen analyseert dit artikel de sociale dimensie van bijna zestig zelfmoorden. Binnen een sociaal netwerk van familie, buren en omstanders komen zowel beschrijvingen van de omstandigheden als concrete vormen van zorg en hulp naar voren.

Op 22 juni 1778 pleegde Maria Edelaar zelfmoord door zichzelf in haar eigen bedstee op te hangen. Vier dagen later werd in een 'attestatie', een type getuigenverklaring opgetekend door een notaris, haar verhaal vastgelegd door haar man en drie buurvrouwen. De verklaring bevatte niet alleen een beschrijving van haar mentale gezondheid – ze werd omschreven als 'niet meer bij haar gezond verstand' – maar ook de gebeurtenissen die voorafgingen aan het vinden van haar lichaam.[1] Op 27 juni werd Maria Edelaar begraven op het St. Anthonis Kerkhof, voor zover bekend een armoedige doch respectabele begraafplaats.[2]

Hoewel deze gang van zaken op het eerste gezicht niet bijzonder lijkt, vond ruim honderd jaar eerder, in 1668, nog de laatste publieke terechtstelling van een zelfmoordenaar zonder strafblad plaats. Hierbij werd het lijk van een zelfmoordenaar publiekelijk op een galgenveld terechtgesteld. Op het moment dat Maria Edelaar zichzelf om het leven bracht, was zelfmoord bijna volledig gedecriminaliseerd; alleen criminelen die hun juridische straf probeerden te ontlopen door middel van zelfmoord werden daarvoor gestraft.[3]

In *Sleepless Souls* verklaart Michael MacDonald deze juridische ontwikkeling vanuit de secularisatie van zelfmoord. Voor circa 1660 werd zelfmoord in juridische en religieuze zin gelijkgesteld aan moord op zichzelf, waardoor het gold als een uiterst zware zonde, die werd toegeschreven aan de invloed van de duivel. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw verschoof de verklaring geleidelijk van religieuze naar medische oorzaken. Steeds vaker werd de *non compos mentis*-verdediging toegepast, waarbij zelfmoordenaars als ontoerekeningsvatbaar werden beschouwd en dus niet werden veroordeeld.[4]

Op basis van lijkschouwingsrapporten, vonnissen en persoonlijke aantekeningen van bestuurder Jacob Bicker Raye en schepen Maarten Weveringh stelde Machiel Bosman dat Amsterdam voorliep op de rest van Europa in tolerantie richting zelfmoord. Waar in Engeland en andere delen van Europa de groei van tolerantie pas rond 1660 op gang kwam, vond in Amsterdam al in 1668 de laatste terechtstelling van iemand zonder strafblad plaats.[5] Deze vroege mate van tolerantie vormt een belangrijke context voor de manier waarop barmhartigheid en sociale omgang met zelfmoord in de stad zich konden ontwikkelen.

In dit artikel ligt de nadruk niet op de juridische behandeling, maar juist op de sociale dimensie van zelfmoord in het achttiende-eeuwse Amsterdam. De stad kende in deze periode een hechte sociale samenhang onder buren, zoals geïllustreerd in het voorbeeld van Maria Edelaar. Het gebruik van juridische bronnen om het alledaagse leven in de stad te doorgronden door in te zoomen op losse details, wint steeds meer terrein. Dit onderzoek analyseert attestaties om te achterhalen hoe naasten en buren in het achttiende-eeuwse Amsterdam zelfmoord bekeken en hierop reageerden.

Voor deze analyse zijn in totaal 59 attestaties onderzocht waarin melding werd gedaan van een zelfmoord, en daarnaast zes attestaties van een mislukte poging.[6] Deze bronnen zijn afkomstig uit het Amsterdamse notariële archief, met archiefnummer 5075, en zijn mede dankzij het project *Alle Amsterdamse Akten* doorzoekbaar. Wellicht als gevolg van het veel hogere indexatiepercentage uit de tweede helft van de achttiende eeuw dateert de meerderheid van de bronnen uit de periode na 1760.[7] Om speculatie niet in de hand te werken, zijn er slechts attestaties onderzocht die een dood specifiek als zelfmoord identificeerden. Daarnaast betreft dit onderzoek sociale interactie in de buurt, dus is de enige attestatie omtrent een zelfmoord in het gevang ook niet meegenomen.

Omdat niet alle bronnen bewaard zijn gebleven, zijn geïndexeerd of in dit onderzoek zijn teruggevonden, ligt de waarde van deze primaire bronnen volgens stadshistoricus Bob Pierik niet in hun statistische representativiteit, maar juist in het bredere inzicht in sociale praktijken.[8] Daarbovenop is het van belang om rekening te houden met de juridische aard van het document. De notarissen schreven omwille van helderheid, protocol of praktisch samenvattend oogpunt vaak niet letterlijk op wat getuigen vertelden, maar pasten bijvoorbeeld vocabulaire of zinsconstructies aan.[9] Het is dan ook riskant om te proberen een specifieke uitgesproken mening uit de verklaringen te halen, aangezien de vervorming van de notaris een barrière vormt.[10] De focus van dit onderzoek zal, in navolging van de methodiek van Pierik, daarom niet liggen op het achterhalen van individuele motieven of statistische data, maar op de terugkerende patronen van sociale dynamieken en structuren. Het zwaartepunt van de analyse ligt daarmee op de acties en beschrijvingen van naasten en buren bij zelfmoorden, om een beter inzicht te krijgen in het sociale beeld.

De aard van de attestatie en de zelfmoordenaar

Het achttiende-eeuwse Amsterdam was een groeiende en enorm dichtbevolkte stad. Juist omdat er zoveel mensen dicht op elkaar woonden, was het van groot belang om een goede reputatie te hebben. Eer werd namelijk gebruikt als een sociale valuta. Binnen elke steeg, straat en buurt was er een eigen sociaal netwerk, waarin men hulp, klandizie, een baan en vriendschap kon vinden. Deze eer werd dan ook met hand en tand verdedigd, vooral in de lagere sociale klassen – daar was een opmerking over iemands eer een volledig acceptabele reden voor een straatgevecht.[11]

Buren waren voor de achttiende-eeuwse Amsterdammer dan ook belangrijke mensen om te vriend te houden, aangezien die in een tijd van dichtbevolktheid veel meekregen van elkaars leven. Hierdoor werden ze gezien als een betrouwbare getuige van iemands eer of oneer. Met name in de armere wijken woonde er vaak een huishouden op elke verdieping, zelfs in de kelder, waardoor men altijd werd omringd door talloze oplettende buren.[12] Naast een figuurlijke 'open' cultuur met veel geroddel en sociale transparantie, was er in deze tijd ook sprake van een meer letterlijke open cultuur. Deuren waren overdag vrijwel nooit op slot en ook ramen stonden standaard

open. Het afsluiten van een deur of raam was ongebruikelijk en kon negatieve invloed hebben op iemands eer, aangezien het de indruk wekte dat er iets te verbergen viel.[13] Deze open wooncultuur verschilt sterk van de hedendaagse striktere scheiding tussen de privé-en publieke ruimte. Zoals Ted Killian stelt, bezit een ruimte dan ook geen inherente vastliggende eigenschappen, maar zijn deze gebaseerd op sociale context en machtsverhoudingen.[14] In het achttiende-eeuwse Amsterdam was de scheiding tussen publiek en privé veel minder strikt, waardoor het huishouden minder afgeschermd was.

Veel attestaties werden geschreven op verzoek van iemand, officieel genaamd de requirant, voor een breed scala aan incidenten, zoals een vechtpartij of verdenking van diefstal. Een attestatie was namelijk een wijze om de eigen kant van het verhaal officieel vast te leggen met getuigen die de waarheid van de requirant onderschreven.[15] In deze analyse is de requirant, in plaats van een 'normale' burger, bij elke zelfmoord de hoofdofficier; diens verzoek wordt vervolgens opgemaakt door zijn persoonlijke secretaris. Hiermee is de attestatie een speciale bron; een zekere kruising tussen een politieverhoor en een vrijwillige verklaring, die eventueel gebruikt kon worden in een juridisch proces.[16]

Hoewel de verklaringen zelf niet onder ede werden afgelegd, konden mensen later wel opgeroepen worden om als beëdigde getuige hetzelfde verhaal te vertellen. Deze mogelijkheid zorgde ervoor dat mensen uit voorzichtigheid over het algemeen dicht bij de waarheid bleven. Wel kon het gebeuren dat getuigen het verhaal enigszins verdraaiden door bijvoorbeeld details weg te laten.[17] Gezien het grote belang van eer en het rondgaan van buurtroddels, is het mogelijk dat getuigen hun verhaal in beperkte mate hebben aangepast om meer sociaal acceptabel te zijn. Deze neiging tot zelfcensuur en zelfbescherming zou bovendien kunnen worden versterkt door de formele aard van het afleggen van een verklaring bij de hoofdofficier, en door de mogelijkheid dat de getuigenis op een later moment in de rechtszaal openbaar gebruikt kon worden.

In de attestatie is vrijwel altijd een voor- en achternaam te vinden, waardoor het vaak mogelijk is om meer informatie over de betrokkenen te achterhalen. Bij een aantal personen werd geen achternaam genoemd, zoals bij Anna, huisvrouw van Jan Steenmeyer. Een dergelijke benaming is een teken dat de getuigen de persoon persoonlijk minder goed kenden. Een van de buren van Anna zei bijvoorbeeld dat zij haar kenden, maar zij hebben met haar 'weynig verkering of ommegang gehad'.[18] In een grote meerderheid van de attestaties wordt wel een volledige naam genoemd, wat het belang van sociale cohesie van de buurt onderstreept.

Om zichzelf van het leven te beroven op een meer gewelddadige manier zochten mensen in de regel een afgesloten plek op. Door de hoge sociale controle en het daaropvolgende gebrek aan privacy in de stad, vooral in armere buurten met dunne muren en open ramen, moesten mensen op zoek naar een private locatie. Een poging tot zelfmoord vereiste echter een plek die niet alleen afgeschermd was voor buren en gemeenschap, maar voor iedereen, aangezien een poging tot zelfmoord een grotere kans van slagen had als deze niet onderbroken werd door welwillende omstanders. Nagenoeg elke zelfmoordenaar uit de geanalyseerde attestaties verkoos dan ook om een ruimte thuis af te sluiten.

Verreweg de meest voorkomende locatie is de bedstee, bij de vrouwelijke zelfmoorden zelfs meer dan de helft. De bedstee was door de ligging in de muur, en daarnaast ook nog de mogelijke gordijntjes en deurtjes, vaak de meest intieme en verborgen plek van een huis. Een groot deel van de zelfmoorden werd thuis gepleegd,

Afbeelding 1: Volks-liedjens, uitgegeeven door de maatschappij: Tot nut van 't algemeen (vijf delen). Harmanus Keijzer en anderen, Amsterdam 1789-1807 Bron: Digitale bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL).

waaruit geconcludeerd kan worden dat er in de gehorige en drukke huizen mogelijk toch een gevoel van privacy en rust in de bedstee en op de zolder kon worden gecreëerd.

Beweegredenen voor zelfmoord volgens naasten en buren

Bijna altijd was de eerste getuige in de attestatie de persoon die het lichaam aantrof. Vaak was dat iemand uit het huishouden van de zelfmoordenaar, zoals een echtgenote, een familielid of dienstmeid. In vrijwel elke attestatie zijn ook buren opgenomen als getuige, die doorgaans te hulp schoten bij de zelfmoord. Buren speelden dus een belangrijke rol in het verlenen van eerste hulp en fungeerden hierover later als getuigen.

In hun verklaring richtten naasten en buren zich niet alleen op de zelfmoord zelf, maar ook op de gemoedstoestand van de overledene. Dankzij de dichtbevolktheid en sociale cohesie golden ook buren als betrouwbare beoordelaars van iemands karakter en gemoedstoestand, waardoor ze uitermate geschikt waren als getuigen.[19]

Bij de vrouwelijke attestaties verklaarde vaak een naaste als eerste hoe de vrouw zich had gevoeld in de periode voor de zelfmoord, waarna buren dit beeld vrij gedetailleerd bevestigden of aanvulden. Bij mannen werden meer algemene of concrete aanleidingen door buren genoemd, zoals armoede of werkloosheid, terwijl specifieke gemoedstoestanden slechts door familieleden of collega's werden beschreven.

Zo werd over zeker acht mannen geschreven dat hun zelfmoord specifiek kwam doordat ze te weinig geld hadden of geen baan konden vinden. Juist bij deze oorzaak lijkt een duidelijk positief oordeel te worden uitgesproken, aangezien bij meerdere van deze mannen specifiek wordt benoemd dat zij, ondanks hun armoede, toch 'ordentelijke' mensen waren, waarmee bijna een vorm van sympathie voor hun daad wordt uitgedrukt.[20]

"IN DE LOOP VAN DE ZEVENTIENDE EN ACHTTIENDE EEUW VERSCHOOF DE VERKLARING GELEIDELIJK VAN RELIGIEUZE NAAR MEDISCHE OORZAKEN"

Naast concretere oorzaken zoals werkloosheid werd er ook een groot aantal zelfmoorden door getuigen toegeschreven aan 'melancholie' of 'zwaarmoedigheid'. Melancholie werd destijds gezien als een medische diagnose met symptomen zoals langdurige triestigheid en het in zichzelf verzonken zijn. Melancholie werd niet alleen door dokters erkend; ook naasten en buren gebruikten deze benaming vanwege de duidelijke symptomen die zij bij de betrokkene waarnamen.

In de attestaties wordt melancholie gebruikt als verklarende diagnose, vaak zonder verdere uitwerking van specifieke oorzaken, maar met verwijzing naar algemene vormen van teruggetrokkenheid en peinzen. Dit sluit aan bij de bevinding van MacDonald dat vrijwel elk teken van verdriet en somberheid achteraf als zwaarmoedigheid werd gezien, terwijl logischerwijs zeer weinig mensen zelfmoord pleegden zonder enig voorafgaand teken van ongelukkigheid.[21]

Hoewel er geen uitdrukkelijke compassie in de attestaties werd geuit, logisch gezien de formele juridische aard van het document, lijkt er wel een vrij neutrale houding te zijn. De melancholie wordt simpelweg benoemd ter verklaring van de zelfmoord, wat suggereert dat deze gemoedstoestand ook in het achttiende-eeuwse Amsterdam in bredere maatschappelijke zin werd erkend en begrepen.

In de attestaties wordt vaak geen specifieke oorzaak voor melancholie genoemd, maar een interessant contrast kan worden gevonden met onderzoek van Jeffrey Merrick over zelfmoord in het achttiende-eeuwse Parijs. Uit het dagboek van een Parijse drukker en boekwinkeleigenaar over incidenten in de buurt konden zeer specifieke aanleidingen tot zelfmoord worden gehaald, zoals mishandeling binnen het gezin.[22] Een verklaring voor dit verschil in detail zou de aard van de bron kunnen zijn; het dagboek was privé, waardoor alle geruchten vrijelijk konden worden opgeschreven, terwijl de attestaties juist een juridische en publieke aard hadden.

Ofschoon de naasten en buren melancholie als oorzaak aanwezen voor zelfmoord, is het goed mogelijk dat zij hun verhaal aanpasten om oneer voor de overledene te vermijden. In sommige attestaties gaven de buren exact dezelfde getuigenis als de inwonende naaste, wat kan duiden op onderlinge beïnvloeding. In andere getuigenissen liepen de verklaringen uiteen, zowel in inhoud als in detail,

waaruit kan worden afgeleid dat de teruggetrokkenheid van sommige mensen daadwerkelijk was opgevallen.[23] Het is dan ook aannemelijk dat getuigen 'uit de buurt' door de sociale controle ten minste een vermoeden of een gerucht kenden, maar ervoor kozen om dit niet te delen.

Naast melancholie werd ook de diagnose van 'niet bij gezond verstand' zeer frequent gesteld door naasten en buren. De symptomen van 'buiten zichzelf zijn' waren een stuk wonderlijker en hierdoor ook voor medische leken makkelijk te herkennen; in plaats van teruggetrokkenheid sloegen mensen wartaal uit en gedroegen ze zich chaotisch.[24] Net als melancholie werd 'buiten gezond verstand zijn' beschouwd als een ziekte waarbij iemand niet zichzelf was, en gold het al sinds de zestiende eeuw als verzachtende omstandigheid bij zelfmoord.[25]

Geregeld lag er een fysieke ziekte aan de basis van deze toestand. Koortsige mensen werden vaak beschreven als 'ijlend' of 'ijlhoofdig', waarbij ze dus ook kletspraat uitkraamden en 'niet bij zinnen' waren.[26] Uit de getuigenissen blijkt dat buren vaak vrij gedetailleerd op de hoogte waren van de ziekte van hun buren, wat de sterke sociale cohesie van de buurt weerspiegelt. Zo werd over een vrouw verklaard dat 'de overleden vrouw seedert ruim veertien dagen is ziek, alsook zij gehoort hebben zware koortsen heeft gehad'.[27] Naast degenen die ijlden van de koorts, waren er ook mensen met verward gedrag, zoals Engeltje Kroese, die de duivel en spoken zag. Op de dag voor haar zelfmoord was zij zo angstig dat ze bij een andere buur in de kelder kwam, waarbij de buurvrouw duidelijk doorhad dat de vrouw 'buiten zinnen' was en haar binnen tot rust liet komen.[28] Hoewel dergelijke situaties zo nu en dan gepaard gingen met overlast, blijkt uit vrijwel alle attestaties hierover dat mensen die 'buiten zichzelf' waren, konden rekenen op ondersteuning van hun sociale netwerk.

In slechts één geval van alle gevonden attestaties is er uitdrukkelijk negatief gereageerd op de gedachten rondom zelfmoord die mensen deelden met hun naasten. Willem van Abcouw deelde zijn zelfmoordgedachten met een oud-collega en diens vrouw, waarop zij hem vertelde dat hij 'zeer kwalijke' gedachten had en hem aanbeval om tot God te bidden.[29] Deze casus toont aan dat een meer religieus en moreel veroordelend standpunt niet volledig uit Amsterdam verdwenen was. Bovendien is deze bron de enige attestatie waarin een gesprek tussen een persoon met zelfmoordneigingen en een getuige zo uitvoerig werd vastgelegd, wat erop wijst dat gelijksoortige gesprekken mogelijk wel zijn gevoerd, maar niet zijn opgetekend.

Reactie en actie op zelfmoord

Binnen de attestatie zijn er drie hoofdfuncties die de naasten en buren kunnen vervullen in de signalering en assistentie rondom een zelfmoord. Allereerst zijn er de getuigen die signaleren dat er iets mis is en vervolgens degene die zelfmoord heeft gepleegd aantreffen. Daarnaast zijn er buren die door deze getuige worden gehaald. Als laatste zijn er buren die op eigen initiatief op de commotie rondom de zelfmoord afkwamen, wat in meer dan de helft van de gevallen voorkwam.

Een veelvoorkomende wijze waarop een naaste of een buur als eerste doorhad dat er iets niet deugde, naast simpelweg de zelfmoord aantreffen, was een gesloten deur of raam.[30] Wegens de culturele norm van ontgrendelde deuren wekte een gesloten en vergrendelde deur, in combinatie met het uitblijven van een reactie bij geklop of geroep, ongerustheid op.[31] Zo vond de buurvrouw van Tobias Abrahams, die al alert was vanwege zijn gemoedsgesteldheid na het overlijden van zijn vrouw, het verdacht dat Tobias 'met veel zorgvuldigheid zig op zijn kamer had opgesloten en de deur toegemaakt, waarover de getuige eenige achterdocht kreeg of hij Tobias

tegens zig zelve eenige kwaat voornemens had'.[32]

Na het aantreffen van een zelfmoord waren er in vrijwel elke attestatie direct andere buren aanwezig, die ofwel gehaald waren ofwel op ongebruikelijke geluiden afkwamen. Zo werd een vrouw, die een gil en een schreeuw gaf toen ze haar man dood aantrof, meteen bijgestaan door drie vrouwen, van wie twee vlak buiten het huis stonden te praten, terwijl de derde alleen arriveerde.[33] Het feit dat twee afzonderlijke groepjes naar binnen gingen bij een teken van onraad, demonstreert de breed gedeelde sociale cohesie.

Hiermee wordt ook wederom de flexibiliteit van de functie van een ruimte volgens de theorie van Killian onderstreept.[34] De gewoonte om deuren gewoonlijk ontgrendeld te laten betekende niet dat zomaar iedereen naar binnen mocht lopen, maar alleen wanneer dat binnen de sociale norm was toegestaan. In noodsituaties verschoof deze machtsstructuur tijdelijk, waardoor ook degenen die normaal door sociale regulering werden tegengehouden, naar binnen konden, vaak regelrecht tot in de slaapkamer.

Niet alleen met betrekking tot de ontdekking zelf, maar ook in de directe nasleep boden buren ondersteuning. Zo werd Louisa, de vrouw van de overleden Christoffel Melgers, na haar flauwvallen door shock uit haar huis weggedragen, waarna haar buren 'eenig soulaas had soeke te brengen'.[35] Buren waren dus niet alleen getuigen maar boden ook troost en ondersteuning aan de ontdekkende naaste.

Afbeelding 2: 'Interieur met een vrouw die aan het naaien is en een kind in een wieg; een ander kind zit op de vloer en een man leunt tegen het raam en kijkt naar binnen; achter de vrouw staan een bed in een nis en een kast. 1672.' Adriaan van Ostade. Bron: © The Trustees of the British Museum. Shared under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) licence.

Dezelfde sociale mechanismen die het binnentreden bij nood mogelijk maakten, werden ook op een andere manier zichtbaar: verhalen over de zelfmoord circuleerden razendsnel door de buurt. Zo is bij Jan 'zeer schielijk in de buurt het gerugt geweest dat Jan zig verhangen had', waarna in elk geval vijf getuigen naar binnen zijn gegaan en zijn verhanging hebben aanschouwd. De eerste getuige die Jan vond, noemde het 'zeer veel menschen'.[36] Nieuwsgierigheid lijkt naast de wil om te helpen dan ook een belangrijk aspect te zijn in de snelheid waarmee de buurt zich verzamelde rondom een incident. Hoewel de grote belangstelling soms als opdringerig zou kunnen overkomen, was het in feite een essentieel onderdeel van de sociale cohesie, omdat het mensen in staat stelde op de hoogte te zijn van ongeregeldheden en daardoor elkaar te hulp te kunnen schieten.

"IN VRIJWEL ELKE ATTESTATIE ZIJN OOK BUREN OPGENOMEN ALS GETUIGE, DIE DOORGAANS TE HULP SCHOTEN BIJ DE ZELFMOORD."

De sociale alertheid van de buurt beperkte zich niet tot het signaleren van een verdachte situatie, maar was ook een belangrijke kracht in het ondernemen van actie en het bieden van hulp aan de zelfmoordenaar. Een dichte deur fungeerde niet alleen als reden tot alertheid maar vormde ook wel een obstakel voor directe hulp. Vrijwel altijd werd er eerst bij een buur nagevraagd of er een logische uitleg was voor de vergrendelde deur en of de bewoner nog recent was gezien. Wanneer die uitbleef, werd gezamenlijk gezocht naar een manier om binnen te komen, bijvoorbeeld door een smid te halen of via een ladder een open raam te bereiken. Zo kwamen Laurens Mulder en zijn buurvrouw in actie toen hij zijn eenjarige kind hoorde huilen achter een vergrendelde voordeur, terwijl de buur zijn vrouw, Maria Pools, de hele dag niet had gezien. Met een geleende ladder klom hij door een raam naar binnen en opende meteen de voordeur voor de buurvrouw. Gezamenlijk troffen ze het kind ongedeerd aan, maar zijn vrouw bleek zichzelf te hebben doodgestoken in de bedstede.[37]

In de bovenstaande attestatie over Maria Pools en haar man Laurens Mulder valt op dat hij eerst de deur opendeed voor de buurvrouw, om zich vervolgens pas te richten op het welzijn van zijn gezin. Het ogenblikkelijk betrekken van buren diende waarschijnlijk niet alleen het verzoek om hulp, maar ook het waarborgen van transparantie en daarmee bescherming tegen mogelijke verdenkingen van moord. Daarom werden bij een vondst uit voorzorg anderen betrokken, zodat zij konden bevestigen hoe iemand was aangetroffen. In sommige attestaties werd zelfs woord voor woord de positionering van het lichaam herhaald, door tot soms wel drie getuigen achter elkaar.[38] Hoewel juridische helderheid belangrijk was, speelde eigen reputatie in een samenleving waarin een kleine verdenking tot geroddel in de hele buurt kon leiden, eveneens een cruciale rol.

De reflex om hulp te bieden ging verder dan ondersteuning van de ontdekker van de zelfmoord; vaak deden omstanders daadwerkelijk een poging om het leven van de zelfmoordenaar zelf te redden. Ophangingen werden snel beëindigd door het touw door te snijden. In meerdere attestaties goten aanwezigen daarna azijn in de mond in een poging om iemand weer bij bewustzijn te laten komen.[39] Daarnaast werd ook geregeld een chirurgijn uit de buurt gehaald. De behandeling van de chirurgijn varieerde afhankelijk van de aard van de poging. Bij mensen die zichzelf hadden

verhangen, verrichtte hij aderlating, terwijl hij mensen die zichzelf hadden gesneden juist verbond. In een aantal gevallen kwam de hulp te laat en kon hij niets meer dan de dood officieel vaststellen.

Er lijkt in de attestaties zeer weinig sprake te zijn van veroordeling van de zelfmoordenaar of bijgeloof rondom het lichaam, gezien de bereidheid om de persoon aan te raken en te helpen. Slechts uit één van de bijna zestig attestaties blijkt expliciet religieus oordeel over zelfmoord, wanneer een echtpaar negatief reageerde op de zelfmoordneigingen van oud-collega Willem van Abcouw. Zij noemden zijn gedachten 'zeer kwalijk', adviseerden hem tot God te bidden en verboden hem ooit nog bij hen thuis te komen als hij nog één keer dit soort gedachten had.[40] Wel is het mogelijk dat vergelijkbare negatieve reacties simpelweg niet genoemd werden in de attestaties, doordat zij minder zichtbaar waren dan degenen die wel hulp boden. De gewilligheid van naasten en buren om zich actief te bekommeren om de zelfmoordenaar en diens lichaam toont zowel de sociale cohesie als de vergaande mate van secularisatie aan.

Conclusie

Dit onderzoek richt zich op de bredere patronen van sociale omgang met zelfmoord in achttiende-eeuws Amsterdam, binnen de context van secularisatie en sociale cohesie. In aanvulling op de studie van Bosman, die vooral juridische en institutionele ontwikkelingen benadrukt, toont deze analyse aan dat de verschuiving van secularisatie ook op sociaal niveau doorwerkte, waardoor er sprake was van een medisch georiënteerde in plaats van religieuze blik op zelfmoord.

Door het gebruik van attestaties kon vanuit het perspectief van naasten en buren naar zelfmoord worden gekeken. Hoewel deze bronnen een juridische insteek hadden en daardoor niet zonder meer als directe weergave van opvattingen kunnen worden gelezen, bieden zij alsnog inzicht in sociale patronen. Vanwege de nauwe sociale cohesie en ook 'open huis'-cultuur speelden niet alleen naasten, maar ook buren een belangrijke rol in de verklaring. Vaak waren buren betrokken genoeg om een diagnose als 'zwaarmoedig' of 'buiten zinnen' te kunnen signaleren of bevestigen.

In lijn met de door MacDonald beschreven secularisatie van zelfmoord bleken deze medische termen vrijwel geen negatief oordeel of impact op iemands eer te hebben. Vrijwel alle naasten en buren handelden vrij van oordeel en richtten zich vooral op het geven van hulp. Hoewel er vermoedelijk sprake was van buurtroddels binnen de sterke sociale controle, komen deze in de attestaties niet expliciet als oordelend naar voren, wat aansluit bij een overwegend praktische en behulpzame omgang met zelfmoord.

De vanzelfsprekendheid van de sociale cohesie en het waakzame karakter van de buurt bleek verder uit de vele open of gesloten deuren die telkens reacties opriepen. Verscheidene acties, zoals het halen van een ladder of de chirurgijn, tonen dat de buurt vooral behulpzaam was, zonder een religieus oordeel te vellen over de zelfmoordenaar. Niet alleen uit de diagnoses van zelfmoordenaars, maar ook uit de acties achteraf, kan worden geconcludeerd dat naasten en buren op een neutrale of zelfs sympathieke manier oordeelden over de zelfmoordenaar.

Dit onderzoek laat daarmee zien dat de door Bosman beschreven juridische verschuiving ook op sociaal niveau doorwerkte. Door te focussen op de rol van naasten en buren wordt duidelijk hoe bredere ontwikkelingen, zoals secularisatie, concreet vorm kregen in de sociale praktijk van het achttiende-eeuwse Amsterdam.

Nicola van der Wal
Studeert Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Ze specialiseert zich in publieke ruimte en het dagelijkse leven. Onder begeleiding van Léa Hermenault schreef ze daarover haar bachelorscriptie.

Eindnoten

1 SA 5075, inv. nr. 14271, akt. nr. 95060, 26 juni 1778.
2 SA5001, inv. nr. 1204, blad p. 183, akt. DTB 1204, 27 juni 1778; Dodenakkers funerair erfgoed, https://www.dodenakkers.nl/noord-holland/amsterdam-verdwenen-2.html (geraadpleegd op 12 juni 2025).
3 M. Bosman, 'The Judicial Treatment of Suicide in Amsterdam', in: J. Watt (red.), *From Sin to Insanity: Suicide in Early Modern Europe* (2004), 9-24, aldaar 9.
4 M. MacDonald, T. Murphy, *Sleepless Souls: Suicide in Early Modern England* (1990) 34, 109.
5 Bosman 'The Judicial Treatment of Suicide in Amsterdam', 11.
6 SA, https://archief.amsterdam/indexen/persons (geraadpleegd op 3 mei 2025).
7 De vroegste attestatie die gevonden kan worden betreft een poging tot zelfmoord in 1610, wat aantoont dat er ook voor 1730 wel hierover attestaties werden opgemaakt; SA5075, inv. nr. 452, akt. 521029, 1 augustus 1610.
8 B. Pierik, 'Privacy, Publicity and Gender in Amsterdam's Early Modern Urban Space', *Privacy Studies Journal* 1-1 (2022), 1-22, aldaar 22.
9 W. Heersink, 'Schrijver van de schout', M. Hell, in: *Alle Amsterdamse Akten: Ruzie, rouw en roddels bij de notaris, 1578-1915* (2022) 64-79, aldaar 72-73.
10 T. Stretton, 'Women, Legal Records, and the Problem of the Lawyer's Hand', *Journal of British Studies* 58:4 (2019) 684-700, aldaar 685.
11 D. Lueb,'Komt voor de deur op straat!: De ruimtelijke dynamiek van achttiende-eeuws kroeggeweld in Amsterdam', *Tijd schrift voor Geschiedenis* 130:2 (2017) 153-171, aldaar 160.
12 B. Pierik, *Zoveel leven voor de deur, een geschiedenis van alledaags Amsterdam in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 2023), 88.
13 Pierik, 'Privacy, Publicity and Gender in Amsterdam', 17.
14 T. Killian, 'Public and Private, Power and Space', in: *Philosophy and Geography II: The Production of Public Space*, eds. A. Light en J. Smith (Lanham 1998) 115-134, aldaar 115-116.
15 H. Roodenburg, 'De notaris en de erehandel: beledigingen voor het Amsterdamse notariaat 1700-1710' *Volkskundig Bulletin* 18:3 (1993) 367-389, aldaar 374-375.
16 Pierik, *Zoveel leven voor de deur,* 20.
17 Roodenburg, 'De notaris en de erehandel', 374-375.
18 SA 5075, inv. nr. 14263, akt. nr. 24117, 15 oktober 1765.
19 Roodenburg, 'Eer en oneer ten tijde van de Republiek', 143.
20 Zie bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 14261, akt. nr. 94525, 12 maart 1763.
21 MacDonald, *Sleepless Souls*, 134, 230.
22 J. Merrick, 'Patterns and Prosecution of Suicide in Eighteenth-Century Paris', *Historical Reflections/Réflexions historiques* 16:1 (1989) 1-53, 14-16.
23 Zie bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 14264, akt. nr. 20489, 30 december 1768.
24 MacDonald, *Sleepless Souls*, 232.
25 Bosman, 'The Judicial Treatment of Suicide in Amsterdam', 17.
26 Zie bijvoorbeeld bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 18361, akt. 22472, 6 januari 1796.
27 SA 5075, inv. nr. 14269, akt. 73689, 19 juli 1774.
28 SA 5075, inv. nr. 14263, akt. nr. 32908, 4 september 1766.
29 SA 5075, inv. nr. 14271, akt. 97342, 18 februari 1779.
30 Zie bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 14264, akt. nr. 20489, 30 december 1768.
31 Pierik, 'Privacy, Publicity and Gender in Amsterdam', 17.
32 SA 5075, inv. nr. 14264, akt. nr. 20489, 30 december 1768.
33 SA 5075, inv. nr. 14268, akt. nr. 68111, 20 juni 1773.
34 Killian, 'Public and Private', 128.
35 SA 5075, inv. nr. 14268, akt. nr. 68111, 20 juni 1773.
36 SA 5075, inv. nr. 14271, akt. nr. 70286, 21 augustus 1778.
37 SA 5075, inv. nr. 14267, akt. nr. 68690, 30 oktober 1771.
38 Zie bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 14274, akt. 84665, 24 augustus 1786.
39 Zie bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 14271, akt. 79896, 30 maart 1779; SA 5075, inv. nr. 18361, akt. nr. 33095, 27 april 1795.
40 SA 5075, inv. nr. 14271, akt. nr. 97342, 18 februari 1779.